

Enkele kanttekeningen bij de eerste industrialisatienota's van J.R.M. van den Brink*

R.T. GRIFFITHS

Van den Brinks lijvige en veelomvattende nieuwe boek *Zoeken naar een 'heilstaat'* zal door zijn politieke sympathisanten worden beoordeeld als een intellectuele krachttoer en zal door zijn politieke opposanten worden afgedaan als onsamenhangende, warrige nonsens. Zo'n soort boek is het. Het beoogt een bijdrage te leveren aan een nieuwe christen-democratische kritiek van de Nederlandse samenleving en geeft daartoe een geforceerde analyse van de geschiedenis van het economisch denken, van Plato tot Friedman, samen met een gedetailleerd exposé van de naoorlogse economische ontwikkeling (meestal verwijzend naar Nederland maar ook met enkele uitstapjes naar socialistische en niet-socialistische Europese economieën). Tijdens dit proces worden de valse profeten, voornamelijk gehuld in sociaal-democratische kleuren, meedogenloos vervolgd, ontmaskerd en bespot. Niemand zal het boek moeten openslaan in de verwachting een 'onpartijdige' of 'evenwichtige' uiteenzetting van de naoorlogse economische ontwikkeling te krijgen, want het boek is nooit als een objectieve geschiedschrijving bedoeld maar als bijdrage aan een politieke polemiek. Als het doel van een politieke verhandeling hoofdzakelijk is te provoceren, dan moet het boek, in al zijn beperktheid, als buitengewoon succesvol worden beschouwd. Ongetwijfeld zullen er beschouwingen te over zijn die de kernpunten van het boek op individuele punten van interpretatie om zeep proberen te helpen of te vernietigen. Zo niet deze bijdrage. In plaats daarvan wil ik de aandacht vestigen op de volgende vraag: hoe bruikbaar is Van den Brinks relaas als historische bron?

Voor wat betreft het grootste deel van de in zijn boek behandelde periode onderzoekt Van den Brink het politieke proces als buitenstaander, maar vanaf januari 1948, toen hij de ernstig zieke Huysmans opvolgde, tot februari 1952 was hij zelf minister van economische zaken. Deze jaren vielen vrijwel exact samen met het tijdperk van de Marshallhulp en de voltooiing van het naoorlogse herstelproces met de terugkeer in 1952 naar het vooroorlogse produktiviteitsniveau en het bereiken van het eerste naoorlogse betalingsbalansoverschot. Vanzelfsprekend in zijn positie was hij nauw betrokken bij de formulering en uitvoering van het beleid, dat deze ontwikkelingen vergezeldde, hoewel het aspect waarmee hij gewoonlijk het meest geïdentificeerd wordt, de publikatie van de eerste industrialisatienota's is. Er zijn niet veel verslagen van 'insiders' over deze kritieke fase in de Nederlandse geschiedenis, zodat elke nieuwe bijdrage zeker interessant is voor historici.

Helaas stelt *Zoeken naar een 'heilstaat'* in dit opzicht teleur. In de eerste plaats besteedt Van den Brink relatief weinig aandacht in zijn verhaal aan zijn ministeriële loopbaan. Ten tweede is veel van wat hij schrijft gebaseerd op direct beschikbare secundaire bronnen met als resultaat dat hij ons uiteindelijk weinig te vertellen heeft dat niet reeds bekend is. En tenslotte, aangezien het bekende dan nog vaak een verdraaide versie is van de werkelijke gebeurtenissen, bevestigt zijn beschrijving eerder de vele mythes die er over de periode zijn dan dat die worden tenietgedaan. Daar Van den Brink zelf deel uitmaakt van die mythe, neem ik aan dat het onredelijk zou zijn iets anders te verwachten. Er zijn echter redenen om de originaliteit van de in de eerste industrialisatienota's gebezigde opvattingen en visies in twijfel te trekken. Bovenal zijn er redenen om de rol die gespeeld werd door de publikatie van de eerste industrialisatienota's in de opeenvolgende ontwikkelingen in twijfel te trekken, deels omdat die hun doel voorbijgeschoten of hun doel slechts raakten nadat het was verplaatst en deels omdat een aantal andere factoren tezamen een volkomen toereikende verklaring vormen voor de ontwikkelingen.

* J.R.M. van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'*. *Opbouw, neergang en perspectief van de Nederlandse welvaartsstaat* (Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1984, 634 blz., f 79,75, ISBN 90 10 04942).

Om met het eerste punt te beginnen, Van den Brink zegt in zijn verslag: 'Huysmans kreeg niet de gelegenheid zijn denkbeelden over industrialisatie te ontwikkelen'¹ en hij suggereert stilzwijgend dat 'mijn industrialisatiepolitiek' voornamelijk zijn eigen ontwerp was — 'een voortzetting van het industriebeleid van vóór de oorlog... maar zij heeft wél een eigen karakter'². Maar hij erkent dat de eerste industrialisatienota wel het één en ander te danken heeft aan het in december 1947 gepubliceerde werk van G.A. Kohnstamm en het Raamplan dat eind 1946 door het Centraal Planbureau werd gepubliceerd³. Op deze lijst ontbreken evenwel twee zaken. Ten eerste maakt hij geen melding van de plannen die alle OEEES-landen moesten opstellen voor de American Economic Cooperation Administration om de verdeling van de fondsen van de Marshallhulp te bepalen. Al deze plannen moesten de periode 1948-1952 beslaan en werden geacht in 1952 uit te monden in een betalingsbalansevenwicht — beide kenmerken van de eerste industrialisatienota⁴! Ten tweede noemt hij evenmin het gedetailleerde industrialisatieschema dat in de tweede Nederlandse leningaanvraag in januari 1948 werd voorgelegd aan de Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling, een paar dagen na Van den Brinks ambtsaanvaarding⁵. Het werk voor de aanvraag was begonnen in september 1947 op initiatief van de thesaurier-generaal van het ministerie van financiën en werd gecoördineerd door de directie industrialisatie van het ministerie van economische zaken⁶. Het schema vertoont zoveel overeenkomsten met de eerste industrialisatienota van september 1949 dat aan één van de twee volgende conclusies moeilijk valt te ontkomen: of het deed inderdaad dienst als model voor de eerste industrialisatienota, of Van den Brink en zijn ambtenaren verspilden achttien maanden of meer om het wiel opnieuw uit te vinden. Een aantal overeenkomsten is hieronder schematisch weergegeven⁷:

Eerste industrialisatienota (september 1949)

1. 'Nieuwe' industriële investeringen van f2.700 miljoen (tegen prijzen van 1948) gespreid over 4 1/2 jaar.
2. Basisindustrieën (metalen, electronica, chemicaliën, kolen, olie, electriciteit, gas en water) moesten 85 procent van de nieuwe industriële investeringen ontvangen; een jaar later teruggebracht tot 71 procent in de tweede industrialisatienota.
3. De 'nieuwe' investeringen zouden leiden tot een netto deviezenbesparing van f800 miljoen (tegen prijzen van 1948) in 1952.
4. 'Nieuwe' industriële investeringen zouden 120.000 nieuwe arbeidsplaatsen opleveren.

Tweede leningaanvraag bij IBHO (januari 1948)

1. 'Nieuwe' industriële investeringen ter waarde van f2717 miljoen (tegen prijzen van 1947) gespreid over 4 jaar.
2. Basisindustrieën (metalen, electronica, chemicaliën, kolen, olie, electriciteit, gas en water) moesten 71 procent van de nieuwe industriële investeringen ontvangen.
3. De 'nieuwe' investeringen zouden leiden tot een netto deviezenbesparing van f900 miljoen (tegen prijzen van 1947) in 1951.
4. 'Nieuwe' industriële investeringen zouden 120.000 nieuwe arbeidsplaatsen opleveren.

1. *Ibidem*, 441.

2. *Ibidem*, 445.

3. *Ibidem*, 444.

4. Algemeen Rijksarchief, Kabinet (III, vlg.), 351.88(73):33(1). In deze dozen zijn de verschillende plannen te vinden die de Nederlanders hebben voorgelegd aan de Marshallhulp-autoriteiten, alsmede de driemaandelijkse rapporten over de vorderingen ten aanzien van de uitvoering ervan.

5. Archief ministerie van economische zaken, DG industrialisatie, 737/4, Documentaire nota met betrekking tot het aanvragen van een tweede lening bij de International Bank for Reconstruction and Development, januari 1948.

6. *Ibidem*, 1.

7. 'Nota inzake de industrialisatie van Nederland', *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer 1949-1950*, Rijksbegroting, bijlagen A, II. De precieze cijfers en doeleinden zijn nooit gepubliceerd maar voor leden van de Staten-Generaal waren ze onder geheimhouding toegankelijk. Zie Archief ministerie van economische zaken, D6 handel en nijverheid, 2053/1, 'Nota houdende nadere gegevens met betrekking tot de industrialisatie in Nederland', maart 1950.

Dat betekent niet dat er geen verschillen tussen de documenten bestonden — er waren verschillen in enkele eraan ten grondslag liggende veronderstellingen, verschillen in methodologie, verschillen in de precieze allocatie van de investeringsdoelen (zie Tabel I) en in de bijdrage aan het betalingsbalansevenwicht zoals dat was geraamd voor de niet-industriële sector. Maar men dient ook te bedenken dat er meer dan achttien maanden waren verstreken tussen het verschijnen van de twee documenten en dat er inmiddels veel was veranderd. De output van de verwerkende industrie stond in het eerste kwartaal van 1948 ongeveer op hetzelfde niveau als in 1938, terwijl dit niveau in het laatste kwartaal van 1949 met 25% werd overtroffen⁸. In 1947 dekte de export van goederen slechts de helft van de waarde van de import en de netto onzichtbare inkomsten konden slechts 17 procent van de importrekening betalen⁹. In 1947 tenslotte leefde het land nog steeds van de hand in de tand waar het de positie van de dollarreserve betrof, in 1949 daarentegen profiteerde de economie van de Marshallhulp, die voor voldoende dollars zorgde om een 'investeringsboom' te financieren. Tegen deze achtergrond bezien moeten de industriële investeringsplannen in de tweede leningaanvraag als veel vooruitziender, misschien zelfs roekelozer beoordeeld worden dan die in de eerste (en tweede) industrialisatie-nota. Bovendien was dit industrialisatieplan reeds in een presentabele vorm beschikbaar voordat Van den Brink ten tonele verscheen. Misschien moet dan de vraag gesteld worden: waarom heeft Van den Brink zo lang gewacht als de industrialisatieproblematiek inderdaad zo urgent was? *Zoeken naar een 'heilstaat'* tracht hierop een antwoord te geven.

Pen heeft er meer dan dertig jaar later terecht aan herinnerd dat de eerste, in 1948 gemaakte, berekeningen van wat aan investeringen vereist was, bij mij een lichte ontsteltenis teweegbrachten. Dat moest maar eens opnieuw uitgerekend worden, want zulke formidabele bedragen dat haalden wij nooit! Medio 1950 ziet het ermaer uit dat wij het wel gaan halen¹⁰!

En medio 1949 in feite ook al, want de 'investeringsboom' was reeds een eind op weg. In 1948 bedroeg de bruto vaste investering 9,8 procent van het nationaal inkomen, vergeleken bij 6,6 procent en 6,4 procent in respectievelijk 1946 en 1947¹¹. De eerste industrialisatie-nota werd dus ook pas gepubliceerd toen de erin voorspelde ontwikkelingen zich reeds voltrokken en de conclusie dringt zich op dat de nota achter de gebeurtenissen aanliep, die hij verondersteld werd aan te voeren.

Van den Brinks nadruk op de industrialisatie-nota's in zijn eigen verslag van de periode is ook in die zin misleidend, dat de indruk wordt gewekt dat de publikatie en verspreiding ervan een belangrijke rol heeft gespeeld in de economische ontwikkelingen tussen 1948 en 1952. Eén van de vijftien punten namelijk die hij als noodzakelijk beschouwt om Nederland uit de huidige problemen te helpen is inderdaad een herindustrialisatiebeleid inclusief een indicatieplan voor de middellange termijn:

8. Algemeen Rijksarchief, Kabinet (III vlg.), 351.88(73):33(1)1, Driemaandelijks verslag van de Nederlandse regering aangaande de werking van het Europees Herstel Programma'.

9. Berekend aan de hand van het Centraal bureau voor de statistiek, *Tachtig jaar statistiek in tijdreeksen, 1899-1979* (Den Haag, 1979) 148.

10. Van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'*, 449.

11. R.T. Griffiths, *Economie Reconstruction Policy in the Netherlands and its International Consequences, May 1945-March 1951* (European University Institute Working Paper, LXXVI; Florence, 1984). De cijfers voor 1949, 1950 en 1951 waren respectievelijk 8,9%, 9,1% en 9,6%.

Ook bestaat naar mijn mening evenals toen dringend behoefte aan een indicatief meerjaren plan dat ik nu zonder aarzeling niet een 'schema' maar een 'plan' zou willen noemen, want er zullen maar weinig Nederlanders zijn die het vandaag nog aandurven (dirigistisch) 'geleide economie' als de remedie aan te prijzen om uit onze huidige moeilijkheden te komen. Over de realisatie van dat indicatieve plan moet van jaar tot jaar aan parlement en volk worden gerapporteerd, op beknopte en overzichtelijke wijze, en in eenvoudige taal!...De herindustrialisatie is zo dringend, dat er alles voor te zeggen valt gedurende de eerstkomende vier jaar de traditie van de (korte) jaarlijkse industrialisatienota's te herstellen. Want wij zullen slechts slagen wanneer het de huidige generatie van bestuurders en politici — na veel gekrakeel en het najagen van onvervulbare wensdromen — eindelijk weer lukt de jeugd te inspireren door een fundamentele eenheid van denken en doen, en door de aansprekende wijze waarop hieraan — met regelmaat en consistentie — op concrete wijze uitdrukking wordt gegeven¹³.

Groei door aansporing, groei door inspiratie, terug naar de industrialisatienota's! Nog even afgezien van de vraag of een nieuw elan in Nederland gecreëerd kan worden door van staatswege gefinancierde propaganda, moet men wel bedenken dat indicatieve planning om geloofwaardig te worden niet alleen redelijk nauwkeurig dient te zijn in de globale realisatie van de doelstellingen, maar ook in de realisatie van de door de beleidsontwerpers uitgestippelde route. Als bijvoorbeeld een geaggregeerd doel wordt bereikt, maar door een volledig andere combinatie van factoren dan die welke de beleidsontwerpers voor ogen hadden, dan wekt dit de indruk dat het 'plan' zelf weinig te maken heeft met het waargenomen 'succes'. Derhalve is het de moeite waard stil te staan bij het 'succes' van de industrialisatienota's, indien beoordeeld volgens deze criteria.

De eerste industrialisatienota vroeg om een investering in 'nieuwe' industriële gebouwen en installaties ter waarde van f2.700 miljoen (tegen prijzen van 1948), hoewel dit streefcijfer door de tweede industrialisatienota werd verhoogd tot f2.900 miljoen¹⁴. Het uiteindelijk gerealiseerde cijfer dat door Van den Brinks opvolger J. Zijlstra werd gemeld in de vierde industrialisatienota was f2.695 miljoen, dus gezien de eerste doeleinden kunnen deze voorspellingen als 'succesvol' aangemeld worden, althans op het aggregatieve niveau¹⁵. Er moet echter aan herinnerd worden dat de eerste industrialisatienota het voordeel had te worden gepubliceerd tegen het einde van het tweede van de vier en een half jaar die hij zou moeten bestaan. Een jaar later, dat wil zeggen bijna in het derde jaar van de planningsperiode, werden de gedetailleerde streefcijfers gewijzigd en wel om geen andere reden, dan 'op grond van de inmiddels opgedane ervaringen en noodzakelijk gebleken herzieningen'¹⁶. De bijzonderheden van deze ramingen worden getoond in tabel I.

12. Van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'*, 486.

13. *Ibidem*, Ml.

14. 'Tweede nota inzake de industrialisatie van Nederland', *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer 1950-1951*, Rijksbegroting, bijlagen A, II.

15. 'Vierde nota inzake de industrialisatie van Nederland', *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer 1952-1953*, Bijlagen, nr. 2959.

16. 'Tweede nota inzake industrialisatie van Nederland', 12.

TABEL I. 'NIEUWE' INDUSTRIËLE INVESTERINGSDOELEN

Bron	Tweede leningaanvraag bij de IBHO		Eerste industrialisatie- nota		Tweede industrialisatie- nota	
	1948 -1951		1948 - juni 1952		1948 - juni 1952	
Periode	4 jaar		4 1/2 jaar		4 1/2 jaar	
Duur van programma	4 jaar		4 1/2 jaar		4 1/2 jaar	
Prijsbasis	prijzen van 1947		prijzen van 1948		prijzen van 1948	
	mln.gld.	%	mln.gld.	%	mln.gld.	%
Metaalnijverheid	715	26,3	650	24,1	600	20,7
Openbare nutsbedrijven	520	19,1	750	27,8	700	24,1
Chemische nijverheid	338	12,4	510	18,9	340	11,7*
Voedingsmiddelenindustrie	338	12,4	75	2,8	220	7,6
Mijnbouw	209	7,7	130	4,8	130	4,5
Textiel	182	6,7	60	2,2	265	9,1*
Aardolie	156	5,7	260	9,6	310	10,7
Papiemijverheid	78	2,9	80	3,0	95	3,3
Ceramiek en bouwmaterialen	65	2,4	130	4,8	135	4,7
Leder, schoenen, rubber	52*	1,9	10	0,4	45	1,6
Andere	65	2,4	25	0,9	60	2,1
	2717	100	2700	100	2900	100

*In de tweede industrialisatienota is rayon overgebracht van 'chemische nijverheid' naar 'textiel'.

Het nieuwe streefcijfer voor de investeringen voor de gehele periode werd gekort met 7,7 procent voor de metaal- (en electrotechnische) industrie, terwijl dat voor de openbare nutsbedrijven werd verminderd met 6,7 procent en de streefcijfers voor de papiemijverheid en de aardolie werden verhoogd met respectievelijk 18,7 en 19,2 procent. De veranderingen in de sectoren waaraan in de eerste industrialisatienota een lagere prioriteit werd gegeven, waren soms nog ingrijpender. De voedingsmiddelenindustrie zag haar streefcijfer verhoogd met 193 procent en het cijfer voor de leder-, schoenen- en rubberindustrieën werd met niet minder dan 350 procent verhoogd. Het gevolg van dit alles was dat het evenwicht in de verdeling van investeringen tussen basisindustrieën en de rest het in de tweede leningaanvraag bij de IBHO beoogde evenwicht veel dichter benaderde.

TABEL n. VOORSPELLING EN REALISATIE VAN BRUTO INDUSTRIËLE INVESTERINGEN
(prijzen van 1948)

	Voorspelling		Realisatie	
	tweede industrialisatie- nota		vierde industrialisatie- nota	
	mln.gld.	%	mln.gld.	%
Metaalnijverheid	1250	21,6	1190	21,5
Openbare nutsbedrijven	1100	19,0	1160	21,0
Chemische nijverheid (excl. rayon)	580	10,0	530	9,6
Voedings- en genotmiddelen	670	11,0	660	11,9
Steenkolwinning	350	6,0	225	4,6
Textiel (incl. rayon)	640	11,0	580	10,5
Aardolie	340	5,9	320	5,8
Papier	175	3,0	160	2,9
Ceramische bouwmaterialen	335	5,7	330	6,0
Leer, rubber	95	1,6	30	1,4
Hout	90	1,6	95	1,7
Overige industrie	175	3,0	170	3,1
	5200	100	5530	100

zie voor de juiste weergave van de tabel de gedrukte versie

Geen wonder dat toen het tijd werd de gedetailleerde resultaten naast de voorspellingen te leggen, de resultaten verrassend goed bleken te zijn. Ten aanzien van tabel II moet opgemerkt worden dat de vierde industrialisatienota werd vergeleken met de tweede industrialisatienota in plaats van met de eerste en dat de resultaten bovendien werden uitgedrukt in bruto investeringen (nieuwe investeringen plus vervangingsinvesteringen), hetgeen ze moeilijk vergelijkbaar maakt met eerdere schattingen. Toch zal het waarschijnlijk niet meer benadrukt behoeven te worden dat omstreeks 1950 63 procent van die bruto nationale investeringen reeds was geplaatst. Dit was dus geen indicatieve planning waarbij de staat de weg uitstippelt naar een toekomst van snelle groei: het was een oefening in boekhouden, waarbij de uiteindelijke doeleinden werden aangepast teneinde gelijke tred te houden met het veranderende investeringsevenwicht, dat zich in de industrie reeds had voorgedaan¹⁷.

De vereiste expansie in de industrie had twee oogmerken. Het eerste was het waarborgen van voldoende werkgelegenheid voor het gestegen aantal werkzoekenden, het tweede het verkrijgen van een evenwicht (of liever nog een overschot) op de betalingsbalans. Het bereikte resultaat van het eerste streven was enigszins tweeslachtig. De eerste industrialisatienota had zich ten doel gesteld omstreeks het jaar 1952 120.000 nieuwe arbeidsplaatsen in de industrie te scheppen, maar dat aantal was verhoogd tot 165.000 in de tweede nota. Uiteindelijk lag het gerealiseerde aantal van ± 135.000 daar ergens tussen in, hoewel de vierde nota bij de bekendmaking van de cijfers nog enige troost wist te putten uit het feit dat de industrie in 1952 beneden haar capaciteit opereerde, deels een gevolg van het pakket deflatoire maatregelen dat een jaar eerder door de regering was geïntroduceerd om de betalingsbalanscrisis aan te pakken. De nota wees erop dat de industriële werkgelegenheid in 1951, 30.000 arbeidsplaatsen groter was dan in 1952 geschat werd en dat, indien de industrie in 1952 op een bijna volledige capaciteit zou hebben gedraaid, het streven van 165.000 arbeidsplaatsen inderdaad zou zijn gehaald.

De vierde nota deed wijselijk geen poging de betalingsbalansdoeleinden van de eerste industrialisatienota te kwantificeren. Daarin was in geval van ongewijzigd beleid een betalingsbalansste-

17. Ditzelfde proces van het verschuiven van doeleinden teneinde ze meer aan de ontwikkelingen aan te passen, doet zich ook voor bij de gedetailleerde cijfers van de industriële productie. Gebrek aan ruimte verhindert een nauwkeuiger analyse hiervan.

kort van f2.800 miljoen (tegen prijzen van 1948) in 1952 voorspeld, een tekort dat gedicht zou worden door middel van een verbetering van de agrarische handelsbalans van f800 miljoen, een verbetering van de dienstenbalans van f500 miljoen en een verbetering van de industriële balans van f1.700 miljoen. Het jaar 1952 eindigde met een overschot (!) van f1.755 miljoen. Zowel bij landbouw als bij diensten was nu een volledige ommekeer waar te nemen (in lopende prijzen): een overschot van respectievelijk f1.698 miljoen en f1.145 miljoen — de industriële balans was in feite verslechterd tussen 1948 en 1952 18! Het was niet de industrialisatie die de betalingsbalans op korte termijn had hersteld, maar een flinke dosis neo-klassiek deflatiemedicijn.

De industrialisatienota's zullen dus niet de geschiedenis ingaan als unieke voorbeelden van voorspellende nauwkeurigheid, er zijn echter ook nauwelijks vergelijkbare pogingen elders in Europa die het beter verging. Er verandert nu eenmaal te veel in vier of vijf jaar om allemaal te kunnen voorzien en op te nemen in een plan. Maar als dit het geval is, waarom dan in eerste instantie een plan? Niemand heeft tot op heden kunnen antwoorden dat ondernemers hun investerings- of werkgelegenheidspatroon wijzigen om in te passen in wat plannenmakers menen dat nodig is om de naar hun zeggen diep gewortelde structurele problemen in de economie op te lossen. Ze kunnen mogelijk aangemoedigd worden door het beleid dat de regering bereid is te voeren om haar doel te bereiken, maar in dat geval is het beleid zelf belangrijk en niet de vorm waarin het wordt gepopulariseerd. En als popularisering iets beoogt, dan moet de uitwerking ervan vermoedelijk gezocht worden onder de doelgroepen, de grote massa van de bevolking, misschien. Dit lijkt zeker de bedoeling, zoals die in de bovengenoemde citaten tot uitdrukking komt, achter Van den Brinks aanbeveling van dezelfde remedie voor de problemen van vandaag¹⁹. Zelf heb ik de jaren van direct na de oorlog niet meegemaakt en ik zal de laatste zijn om te ontkennen dat er toen een speciaal gevoel van kameraadschap, opoffering en een gemeenschappelijk streven was onder de bevolking. Maar dat is een in veel naoorlogse Europese samenlevingen waarneembaar fenomeen — een afkeer van oorlog en ontbering en een bereidheid om een betere wereld op te bouwen — en het zou een misvatting zijn om dit als een typisch Nederlands verschijnsel te zien of toe te schrijven aan de publikatie van de industrialisatieschema's, die trouwens erg laat verschenen. Bovendien, zelfs als er een elan was, dan is het toch aannemelijker de volharding ervan te zien als het resultaat van de aanhoudende 'herstelboom' dan als een bijkomende oorzaak. Zonder in details te treden zou men kunnen aanvoeren dat voor het economisch herstel, dat in deze jaren in vrijwel alle West-Europese landen optrad, wel overtuigender oorzaken kunnen worden gevonden in de Marshallhulp, de Amerikaanse pressie om de zogenaamde 'counter-partfondsen' te besteden, de devaluaties van september 1949, het gevolgde programma voor handelsliberalisering van de OEEES, de verbeterde regulering van het Europese betalingssysteem etc. En nu we het er toch over hebben, is het de moeite waard eveneens te herinneren aan de stimulering van de Nederlandse export die de handelsovereenkomst met Duitsland van de herfst van 1949 opleverde.

Uiteindelijk zullen historici de bijdrage van het beleid aan de economische ontwikkeling in de herstelperiode opnieuw onderzoeken en naar waarde schatten, en eigenlijk is dit proces reeds begonnen²⁰. Zij zullen dan rekening moeten houden met de industrialisatienota's want de publicatie van de nota's is een historisch gegeven, maar slechts geplaatst in hun economische, sociale en politieke context zal hun ware betekenis blijken en auteur dezes is ervan overtuigd dat die tenslotte betrekkelijk gering zal worden geacht. Er zouden betere gronden kunnen zijn om

18. Zie CBS, *Tachtig jaren statistiek*, 114, 148 en P. Fortuyn, *Sociaal-economische politiek in Nederland 1945-1949* (Alphen aan den Rijn, 1981) 474.

19. Van den Brink vertelt hoe een jonge bouwvakker als één van de prijswinnaars in een opstelwedstrijd over industrialisatie een reis naar de Verenigde Staten had gewonnen en hoe hij vervolgens bankeconoom en hoogleraar economie werd: Van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'*, 447, maar dit is nauwelijks overtuigend — dit zou later 'sociale mobiliteit' genoemd worden.

20. Zie bijvoorbeeld H. de Liagre Böhl, e.a., *Nederland industrialiseert! Politieke en ideologische strijd rondom het naoorlogse industrialisatiebeleid, 1945-1955* (Nijmegen, 1981).

een belangrijkere plaats toe te kennen aan het regeringsbeleid in zijn geheel, voor de bepaling waarvan Van den Brink in niet geringe mate verantwoordelijk was. Toch zal ook dan rekening gehouden moeten worden met het feit dat hij slechts de woordvoerder was van de meerderheid in het kabinet, dat schoon genoeg had van de terugkerende dollartekorten en besnoeiingen op het investeringsprogramma welke zich de gehele periode van eind 1946 tot de eerste maanden van 1948 hebben voorgedaan. 'Het herstel van het productieapparaat mag niet worden vertraagd', verklaarde hij eind 1948 in het kabinet²¹. In heel Europa hielden ministers van economische zaken op industrialisatie, verlost van problemen met deviezenbeperkingen, hetzelfde pleidooi. Van den Brink, de industrialisatiepolitiek en zelfs de industrialisatienota's waren allemaal produkten van hun eigen tijd. Hier te gemakkelijk aan voorbij te gaan, levert mythologie op, geen geschiedschrijving.

21. Algemeen Rijksarchief, Ministerraad (571), Notulen van de raad voor economische aangelegenheden, 24-11-1948.

Indicatieve planning als beleidsinstrument van de industrialisatiepolitiek in de jaren vijftig

J.R.M. VAN DEN BRINK

De uitvoerige aandacht, die Griffiths aan mijn boek heeft besteed, stel ik zeer op prijs. In het bijzonder het deel van zijn artikel dat handelt over de eerste industrialisatienota's heb ik met belangstelling gelezen; daarin wordt naar een zakelijke onderbouwing van het gegeven (negatieve) oordeel gestreefd. Van mijn kant zal ik er gaarne wat uitvoeriger op in gaan. Voor het overige wil ik kort zijn.

Een ding is duidelijk, ik heb Griffiths geërgerd, allereerst met de opzet en bedoeling van mijn boek. Het boek is inderdaad geen poging tot geschiedschrijving en het is ook geen bundeling van memoires; het

wil gesprekstof leveren voor de maatschappelijke discussie in een vrij land: een driestromenland, waarin socialisme, liberalisme en de christen-democratie het sociale en politieke denken bepalen...Het boek is geschreven vanuit een christen-democratische levensvisie...Het richt zich vooral tot liberalen en socialisten met de nadruk op de laatsten. Vooral zij — orthodoxe en neo-marxisten, maar ook democratisch-socialisten — hebben de laatste halve eeuw, aan beide kanten van het IJzeren Gordijn, hun stempel op de samenleving gedrukt. De wat eenzijdige accenten in dit boek zijn danook een poging tot efficiency.

Inderdaad, 'zo'n boek is het'; wie van 'zo'n boek' niet houdt, moet het ongelezen laten. Het biedt namelijk niet meer, maar ook niet minder dan het belooft. Overigens, het is mij opgevalen, dat juist veel 'linkse' commentatoren de opzet van het boek waarderen en het niet als warrige nonsens afdoen.

Zoeken naar een heilstaat gaat over politieke economie en economische politiek; het streven van mensen, met zeer uiteenlopende denkbeelden en belangen, en levend in zeer uiteenlopende economische systemen, naar een zowel (economisch) doelmatige als rechtvaardige samenleving. Dat streven wordt vooral op zijn resultaten beoordeeld. De 'uitstapjes naar socialistische en niet-socialistische Europese economieën' bedoelen danook iets meer dan 'uitstapjes' te zijn, al is het moeilijk — bij de beoordeling van de resultaten van een bepaalde economische politiek of van een bepaald economisch systeem — de aan die politiek gebonden en de systeemgebonden gevolgen van de overige te scheiden. Toch leek de poging mij de moeite waard. Wij zijn vandaag welhaast vergeten, dat in Nederland in de jaren zeventig bijvoorbeeld het Joegoslavische economische systeem door velen serieus als een goede oplossing voor onze problemen werd beschouwd.

Griffiths is van mening dat ik in de polemische passages van het boek tegenstanders 'meedogenloos' vervolg, tracht te 'ontmaskeren' en 'bespot'. Als dat zo is: ik heb het niet bedoeld; het ligt niet in mijn aard, en ik ben niet opgegroeid in een tijdperk waarin het kwetsen van tegenstanders door sommigen publiekelijk wordt geprezen.

Wanneer ik over Griffiths' kennelijke irritatie en emotionaliteit over sommige passages in mijn boek, waarin wordt geredetwist met opponenten, nog eens nadenk, dan voel ik de behoefte aan twee opmerkingen. De eerste is gegoten in de vorm van een vraag.

Hebben de historici zich wel eens systematisch verdiept in de verbale vorm waarin de kritiek op de christen-democratie tijdens de polarisatieperiode na het tweede Vaticaans concilie gestalte kreeg, en met name door sommige 'linkse' opponenten — in de wereld van de politiek, de vakbeweging en de politieke economie — werd gegoten? Maar zelfs als hun research het antwoord: 'bar en boos', zou opleveren — ik geef het toe — vormt dit geen excuus voor onhoffelijk

1. J.R.M. van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'. Opbouw, neergang en perspectief van de Nederlandse welvaartsstaat* (Amsterdam-Brussel, 1984) voorwoord, 8.